

تحلیل جامعه‌شناختی تاثیر استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده (مورد مطالعه: شهر اصفهان)

پری صیادی^۱، پری عطایی^{۲*}

۱- کارشناسی ارشد مدیریت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان

۲- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان

چکیده

تضعیف روابط میان اعضای خانواده پیامدی است که با ورود عناصر مدرن به جامعه ما به تدریج گسترش یافته است؛ در حالی که با ساختار سنتی خانواده ایرانی پیوند نمی‌خورد و همچون مهمانی ناخوانده به تهدید کانون گرم عاطفی ما قد برافراشته است. یکی از دلایل اصلی بروز این مسأله فناوری‌های ارتباطات است که مانند هر فناوری جدید در جامعه انسانی، باعث تغییرات گسترده و دامنه‌داری شده است. به دلیل اهمیت این مسأله، در این مقاله به تاثیر اینترنت بر ارتباطات افراد در خانواده‌ها پرداخته شده است. پژوهش حاضر به صورت پیمایشی و با استفاده از روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای و بهره‌گیری از پرسشنامه محقق ساخته، با تکیه بر نظریه‌های گیدنز، رایزمن، ولمن، تونیس و دیگران انجام شده است. جامعه آماری را خانواده‌های دارای فرزند بالاتر از ۱۵ سال شهر اصفهان تشکیل می‌دهند. متغیر استفاده از اینترنت با دو شاخص کمیت و کیفیت و متغیر ارتباط با دو شاخص ارتباط شفاهی و تعامل بین

والدین و فرزندان وهمسران سنجیده شده است. نتایج پژوهش حاضر حاکی از آن است که کیفیت و کمیت استفاده از اینترنت، بر ارتباطات افراد تاثیر داشته است. **واژه‌های کلیدی:** اینترنت، خانواده، ارتباط، تعامل والدین و فرزندان.

مقدمه و بیان مسأله

امروزه کمتر کسی است که انکار کند جهان وارد عرصه تازه‌ای شده است که نماد آن اهمیت یافتن اطلاعات است. بسیاری از دانشمندان و صاحب نظران علوم اجتماعی بر این باورند که ترکیب و همگرایی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در دهه‌های اخیر ما را وارد عصر و جامعه‌ای تازه کرده است. اینترنت نیز از جمله فناوری‌های جدید به شمار می‌آید که از پدیده‌های نوظهور عصر الکترونیک و دنیای دیجیتال است و خصوصاً در دهه اخیر به شدت جای خود را در بین افراد خانواده‌ها و به ویژه جوانان در سطح جهان و نیز ایران باز کرده است.. یکی از جنبه‌های مهمی که از فناوری اطلاعاتی ارتباطی، تأثیر می‌پذیرد خانواده است. خانواده ترکیبی از نقش‌هایی است که به شدت به یکدیگر وابسته و در تعامل با یکدیگرند، اما جریان ارتباطات و موج عظیم اطلاعاتی که توسط رسانه‌های جمعی به آنها منتقل می‌شود تغییراتی در تعاملات و روابط افراد با یکدیگر بوجود می‌آورد و این امر موجب تفاوت در فرهنگ و نگرش‌های آنها در خانواده می‌شود. بدین ترتیب پدیده‌ای که خود در جریان تغییرات و دگرگونی‌های اجتماعی شکل گرفته است، جامعه و خانواده را نیز دچار دگرگونی می‌کند. دیوید ریز من در کتاب خود به نام "انبوه تنها" سیر تحول جوامع و دگرگونی‌های آنها را ناشی از تحول ارتباطات و وسایل ارتباطی می‌داند. به عبارت دیگر این ابزارها به تدریج فضای روانی و محیطی گفتگو را در یک ارتباط بین فردی دچار اختلال کرده و اعضای خانواده به جای همگرایی به واگرایی روی می‌آورند تا جایی که فضای خانواده تبدیل به یک فضای فیزیکی مشترک شده که تعامل در آن ضعیف می‌شود (رابرتسون، ۱۳۷۲: ۱۳۱). به عبارت دیگر فضای صمیمی تعامل و گفتگو بین افراد خانواده و جای خود را به ارتباط با رسانه‌ها و ابزارهای الکترونیکی داده است که بار عاطفی، احساسی کمتری و باعث تغییر در روابط اعضای خانواده و حضور در جمع خانواده است. این تغییرات در دو نوع ارتباط بروز

می‌کند: ارتباط بین فرزندان و والدین و ارتباط بین همسران. امروزه صاحب‌نظران معتقدند جهان اجتماعی به دو بخش تقسیم شده است. یکی جهان واقعی و دیگری جهان مجازی که نحوه ارتباط در این دو جهان نیز متفاوت است (عاملی، ۱۳۹۰: ۲). از طرفی فناوری‌های ارتباطی جدید و بزرگراه‌های اطلاعاتی آن، به ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی، منجر به تحول در شدت و میزان ارتباط انسان‌ها در اقصی نقاط جهان شده‌اند و تحولی کیفی در نحوه ارتباط انسان‌ها با یکدیگر ایجاد کرده‌اند. بدین معنی که امروزه با استفاده از اینترنت و با حضور در این بزرگراه، امکان بهره‌گیری از انبوهی از اطلاعات در کمترین زمان ممکن و برقراری ارتباط گفتاری، نوشتاری و دیداری با هزینه‌ای نسبتاً کم فراهم آمده است. خانواده ایرانی نیز در سبب فرهنگی خود مواجه با اینترنت، فضای مجازی، رسانه‌های مدرن و ابزارهای الکترونیکی است که هر کدام به نوبه خود بخشی از فرآیند تأثیرگذاری در خانواده را هدف گرفته‌اند. امروزه جهان وبه تبع آن کشور ما وارد عصر دوم رسانه‌ها شده ایم که بر خلاف عصر اول کمتر قابل پیش‌بینی است چرا که در این عصر اطلاعات از یک طرف و واکنش مخاطبین و تعاملات آنان با فضای مجازی امکان پیش‌بینی تغییرات را به شدت ضعیف می‌کند. با توجه به اینترنت در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سال‌های اخیر به فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است. طبق آمارهای ارائه شده مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت در آخرین گزارش خود، شمار کاربران اینترنت در ایران تا پایان ۶ ماهه نخست سال ۹۱ بالغ بر ۴۵ میلیون و ۵ هزار و ۶۴۴ نفر اعلام شده است که به وسیله پارامترهایی چون اینترنت دایال آپ، اینترنت ADSL، اینترنت موبایل GPRS، وایمکس و فیبر به شبکه متصل می‌شوند. استان اصفهان به عنوان سومین استان کشور بعد از استان مازندران و تهران بالاترین ضریب نفوذ اینترنت را به خود اختصاص داده است (مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت، ۱۳۹۲). شهر اصفهان نیز به عنوان یکی از بزرگترین کلان‌شهرهای ایران همچون دیگر مناطق کشور تحت نفوذ اینترنت است به دلیل اثرگذاری امکانات جدید ارتباطات بر روابط افراد در خانواده، محقق در پژوهش حاضر به بررسی تاثیر استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده‌های شهر اصفهان پرداخت. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی تاثیر استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده‌ها است و از اهداف فرعی آن میتوان به بررسی کمیت استفاده از اینترنت بر ارتباط

شفاهی افراد، بررسی کیفیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی افراد، بررسی کیفیت استفاده از اینترنت بر تعاملات افراد، بررسی کمیت استفاده از اینترنت بر تعاملات افراد در خانواده‌ها اشاره کرد.

مروری بر تحقیقات پیشین

گنجی در پژوهش خود با عنوان "بررسی الگوی کاربران اینترنت و عوامل اجتماعی موثر بر آن" در سال ۱۳۸۵ به بررسی الگوی کاربران اینترنت در ایران پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که به میزانی که محدودیت ارتباطات اجتماعی بیشتر می‌شود، افراد تمایل بیشتری به بهره‌گیری از الگوی ارتباطی اینترنت نشان می‌دهند. پیوند اجتماعی نیز در این زمینه نقش مهمی دارد. به عبارت دیگر، کسانی که، بنا به علل مختلف دارای پیوند اجتماعی قوی‌تر هستند، تمایل کمتری به بهره‌گیری از الگوی ارتباطی اینترنت، به ویژه الگوی ارتباطی نامناسب و نابهنجار، پیدا خواهند کرد. عواملی همچون دلبستگی به دیگران و افراد پیرامونی، تعهدات گوناگون، همچون تعهد نسبت به خانواده، شغل، دوستان و غیره، درگیری‌ها و مشغولیت‌های مختلف همچون مشارکت مداوم در فعالیت‌های زندگی، کار، خانواده، و غیره و باورها، ارزش‌ها و اصول اخلاقی، نقش اساسی در این زمینه ایفا می‌کنند (گنجی، ۱۳۸۵: ۱۵۲-۱۴۶).

دوران در پژوهشی با عنوان "تاثیر فضای سایبرنتیک بر هویت اجتماعی" در سال ۱۳۸۵ انجام داده است نشان می‌دهد که انزوا یا عدم انزوای کاربران اینترنت به زمینه‌های اجتماعی، هویتی و فرهنگی آنها بستگی دارد. به طور مثال، اینترنت برای افراد برون‌گرا، یا کسانی که از حمایت اجتماعی بیشتری برخوردارند، دستاوردهای خوبی فراهم می‌کند، همچون بهبود وضعیت مشارکت در جامعه، بالا بردن عزت نفس، کاهش تنهایی و... اما برای افراد درون‌گرا، یا آنانکه از حمایت اجتماعی کمتری برخوردارند، می‌تواند پیامدهای منفی داشته باشد. استفاده بیشتر از اینترنت برای نوجوانان و بزرگسالان نیز پیامدها و نتایج متفاوتی داشته است، مثلاً، برای بزرگسالان باعث بالا رفتن میزان ارتباطات چهره به چهره و محلی و نزدیکی‌شان به دوستان و بستگان دور شده است (دوران، ۱۳۸۱: ۱۱۸-۱۱۷).

نتایج پژوهش جوانا کارالهو و همکاران با عنوان "عملکرد خانواده و فناوری خانواده" (۲۰۱۵)، نشان می‌دهد در زندگی روزمره خانواده یک محل برجسته در حوزه پژوهشی به دست آورده است. در این مقاله به بررسی ۴۵ مقاله بین سال‌های ۱۹۹۸ و ۲۰۱۳ منتشر شده در بررسی رابطه فناوری اطلاعات و ارتباطات و عملکرد خانواده فراهم می‌کند. جستجو بر روی پژوهش‌های انجام شده در حوزه‌های نگرش نسبت به فناوری اطلاعات و ارتباطات، انواع ICT و استفاده از الگوها، انسجام خانواده، نقش خانواده، قوانین و درگیری بین نسلی، و مرزهای خانواده است. نتایج نشان می‌دهد که فناوری اطلاعات و ارتباطات تغییرات کیفی در عملکرد خانواده، شکل جدید حالات تعامل ایجاد کرده و ضرورت چینش دوباره الگوهای رابطه در خانواده را نشان می‌دهد.

برتون به پیامدها و آثار منفی اینترنت اشاره دارد. او معتقد است اینترنت باعث انزوای اجتماعی کاربران می‌شود. برتون پژوهش خود با عنوان "آیین اینترنت، تهدیدی برای پیوند اجتماعی" به پیامدها و آثار مخرب اینترنت، پرداخته است که در ایالات متحده روی ۲۵۶ نفر در طی دو سال انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد که استفاده از اینترنت حلقه روابط اجتماعی دور و نزدیک را کاهش داده، گوشه‌گیری و، در نتیجه، افسردگی، را افزایش می‌دهد. در نتیجه، نوع جدیدی از گوشه‌گیران در همه جا ظاهر می‌شوند که فقط دارای ارتباط اطلاعاتی و ابزاری هستند. این افراد یک پیوند اجتماعی را بنا می‌کنند که دیگر شباهتی به پیوند اجتماعی جامعه بشری ندارد (برتون، ۱۳۸۲: ۱۶۵-۱۶۲).

بیگر در پژوهشی، که در سال ۲۰۰۰ انجام داده است، نشان می‌دهد که اینترنت برای زنان یکی از ابزارهای ایجاد ارتباط بیشتر با شبکه‌های اجتماعی، چون دوستان و خانواده‌شان، بوده است. این زنان اظهار داشته‌اند که با استفاده از اینترنت، احساس پیوند اجتماعی و حمایت عاطفی بیشتر می‌کنند (بیگر، به نقل از گنجی، ۱۳۸۵: ۱۴).

در یک جمع بندی می‌توان به این نکته دست یافت که تحقیقات فراوانی پیرامون مسأله پژوهش انجام شده که هر کدام ابعادی را مورد بررسی قرار داده‌اند، اما محقق پژوهشی که به بررسی تاثیرات اینترنت و ابزارهای بکارگیری آن بر ارتباطات افراد در روابط همسران و والدین و فرزندان پرداخته باشد نیافت. با توجه به اینکه اینترنت از فراگیرترین وسایل با فراگیرترین

امکانات در ارتباطات افراد در خانواده ها است و همچنین ارتباط اعضای خانواده از مهمترین مولفه هایی است که در تحکیم خانواده و زندگی اجتماعی به افراد کمک می کند در تحقیق حاضر سعی شده تا به بررسی تاثیر استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده ها پرداخته شود.

مبانی نظری

ابتدا لازم است برای درک بهتره شناسایی مفاهیم اصلی پژوهش پردازیم. اینترنت از جمله فناوری های ارتباطی به شمار می آید که از پدیده های نوظهور عصر الکترونیک و دنیای دیجیتال است و خصوصا در دهه اخیر به شدت جای خود را در بین افراد خانواده ها و به ویژه جوانان در سطح جهان و نیز ایران باز کرده است. به طوری که در میان انبوه جمعیت، در خانه، مترو، اتوبوس یا سایر مکان های عمومی بسیاری از افراد در حال استفاده از اینترنت هستند (ساروخانی و شکر بیگی، ۱۳۹۳: ۱۹۵). از جمله مهمترین فضاهایی که از طریق اینترنت به راحتی می توان به آن دست یافت فضای مجازی است. فضای مجازی در واقع نامی است که تعداد زیادی از کاربردهای امروز فناوری های جدید ارتباطی را در بر می گیرد (هولمز، ۲۰۰۵). به باور کاستلز فضای مجازی، مکان نیست، دالان و راهرویی است بین مکانها. شما در حالی که در محل خودتان اقامت دارید، می توانید در فضای مجازی گردش کرده و مردمی را ملاقات کنید که در مکانهای دیگری زندگی می کنند اما می توانید با استفاده از فضای مجازی در جهان ذهنی خودتان باشید (کاستلز و اینس، ۱۳۸۴: ۴۷). برخلاف فضای واقعی در فضای مجازی نیاز به جابجایی های فیزیکی نیست و کلیه فعالیتها از طریق ابزارهای الکترونیکی صورت می گیرد و باعث ایجاد شبکه عظیمی از افراد می شود که مرزهای سیاسی و جغرافیایی را در هم می شکنند و گاه مرزهای فرهنگی را کمرنگ می کنند و بر تمام ابعاد زندگی بشر تأثیر می گذارند (سولر، ۲۰۰۸: ۶۳).

چارلز هورتون کولی ارتباط را مکانیسمی می داند که از خلال آن روابط انسانها برقرار می شود و بسط می یابد ارتباط بین انسانها اساس شکل گیری جامعه انسانی است به طور کلی

سرچشمه فرهنگ و موجب تکامل است و کاستی در ارتباط اجتماعی موجب پیدایی آسیب‌های روانی و اجتماعی می‌باشد. ارتباط فرایندی است که روابط انسانی براساس و به وسیله آن به وجود می‌آید و تمام مظاهر فکری و وسایل انتقال و حفظ آن‌ها در مکان و زمان بر پایه آن توسعه می‌یابد. ارتباطات حالت‌های چهره، رفتارهای، حرکات، کلمات، نوشته، چاپ، راه آهن، تلگراف، تلفن و تمام وسایل را در بر می‌گیرد که به تازگی در راه غلبه برمکان و زمان ساخته شده‌اند (ساروخانی، ۱۳۶۷: ۱۱-۶). با ظهور اینترنت و سهولت استفاده از آن مانند بهره‌گیری از موبایل تمایز آشکار بین اشکال گوناگون ارتباطات (یعنی ارتباطات شفاهی، نوشتاری، چاپی و الکترونیکی) تا حدودی از بین می‌رود و ابزار جدید تمامی این اشکال ارتباطات را با همدیگر ترکیب می‌کند: از طریق ابزارهای ارتباطی نوین، می‌توان یک گفتار شفاهی را بلافاصله تبدیل به یک پیام نموده، و همچنین آن را چاپ کرد، و علاوه براین، آن را به صورت الکترونیکی به تعداد نامحدودی از کاربران فرستاد. از این رو، می‌توان گفت ابزارهای الکترونیکی و فضای مجازی یک رسانه تک بعدی، یک سویه و تک‌گویانه نیست، بلکه این امکان را فراهم می‌کند که از یک نقش به نقش دیگر حرکت کرد و دوباره به نقش پیشین بازگشت چرا که در فضای اینترنت، می‌توان هم عمومی بود و هم خصوصی، به طور همزمان هم می‌توان فرستنده بود و هم گیرنده (رانتانز، ۲۰۰۶: ۱۳۹).

در راستای انتقال اطلاعات از فضای سایبر، برخی نظریه پردازان بر این باورند که جامعه اطلاعاتی پدیده جدید نیست و پیشرفتهای جدید تکنولوژیک مانند گذشته در خدمت سرمایه‌داری، نابرابری اجتماعی و اقتصادی است. گروهی معتقدند در سایه پیشرفتهای تکنولوژیک، جامعه‌ای با ساختار دموکراتیک شکل گرفته است. ارتباطات بین افراد و گروهها در این جامعه افقی است. مردم به آگاهی‌های بسیار دسترسی دارند و الگوهای ارتباطات رسانه‌ای تغییر یافته‌اند. این اندیشمندان ظهور جامعه‌ای نو را نوید می‌دهند. جامعه‌ای که در آن تولید پیام از انحصار عده‌ای معدود خارج شده است. اندیشمندان این گروه به نقش رسانه‌ای تکنولوژیهای نوین توجه دارند و آثار آن را بر روابط میان فردی و گروهی و جامعه بررسی و بیان می‌کنند. از نظر این گروه در جامعه نو حاکمیت اصلی با رسانه‌های الکترونیکی است. به هر روی وسایل ارتباطی، زمینه تغییرات آنی و موقتی در وقایع و دگرگونی‌های اجتماعی را فراهم می‌آورند.

این وسایل، معرفی کننده الگوها، نقش ها، دیدگاه ها و شیوه روی آوری به سبک های زندگی هستند که ممکن است مردم از راه دیگر هرگز به آنها دسترسی پیدا نکنند. طبقه جوان نیز از طریق تبلیغات رسانه های گروهی، مطالبی درباره نقش های آینده خود فرا می گیرد.

چارچوب نظری تحقیق حاضر بر اساس دیدگاه های مربوط به حوزه ارتباطات و خانواده مطرح شده است. در دیدگاه های تاریخی به نظرات مک لوهان و رایزمن اشاره می شود. این نظریه پردازان با توجه به گذر جوامع از دوران مختلف روابط افراد را در آنها بررسی می کنند. مک لوهان معتقد است که بعد از ظهور کتابت سنت شفاهی رو به ضعف نهاد، اما در عصر تلویزیون، فرهنگ شفاهی، مشارکت و همکاری و اندیشه جهانی شکل گرفت. مک لوهان معتقد است که تحت تأثیر وسایل ارتباط الکترونیکی، انسان ها وارد مرحله جدیدی از زندگی اجتماعی می شوند، این وسایل جدید به انحصار ارتباط چاپی پایان می دهد و بیان شفاهی و ادراک سمعی را احیاء می کند. اکنون تحت تأثیر وسایل الکترونیکی در راه ایجاد چنین جامعه ای طرز زندگی، نظام آموزشی، ادبیات، هنرها و به طور کلی همه نظام فرهنگ انسانی دگرگون شده است (ساروخانی، ۱۳۷۹).

رایزمن به سه نوع جامعه اشاره می کند و از نظر او در جامعه دگر راهبر با رهبری رسانه های جمعی مواجهیم که پس از دوره رهبری صنعت و دوران درون راهبر (ظهور فردگرایی) دوران سوم صحنه ظهور انبوه تنها درون شهرهای بزرگ است. او این دوره را دوران امحای روابط سنتی و پابرجای خانوادگی، خویشاوندی می داند، زمانی که وسایل ارتباط جمعی هدایت عواطف، احساسات و الگوهای حیات اجتماعی را به دست دارند. رایزمن، دوران سوم ارتباطی را دورانی می داند که در جریان آن، انبوه های تنها در درون شهرهای بزرگ پدید می آیند. او در اثرش به همین نام «انبوه تنها»، انسان هایی را مجسم می سازد که در راهروهای تنگ قطارهای زیرزمینی، در دریایی از انسان ها غوطه می خورند، راه برای رفتن نیست و ازدحام نفس کشیدن را مشکل می سازد، اما به رغم این همه تراکم، انسان تنهاست و هیچ گاه در تاریخ چنین تنها نبوده است. هیچ یک از این انسان ها را نمی شناسد، هرگز آنان را ندیده است و باز به یقین می داند که هرگز هیچ یک از آنان را بار دیگر نخواهد دید. او در پی امحای روابط سنتی و پابرجای خانوادگی، خویشاوندی، همسایگی و دوستی های پایای قدیم تنهاست و در برابر

وسایل ارتباط جمعی و صاحبان قدرت مند آن و همچنین وسوسه‌های ناشی از آن سخت آسیب‌پذیر است. پس به زعم رایزمن، این دوران در تاریخ انسان به عنوان دورانی ثبت خواهد شد که در آن «دیگرانی چند» (صاحبان وسایل ارتباطی) الگوهای حیات اجتماعی را می‌سازند (ساروخانی، ۱۳۹۲: ۶۷).

در دیدگاه کنش متقابل نمادی ارتباط شفاهی را بنیاد نهاد سنتی می‌داند که در آن به استمرار مشاهدات تأکید می‌ورزد. به نظر مید ارتباطات اساسی‌ترین روندی است که در جوامع انسانی جریان دارد. ارتباط زمانی برقرار می‌شود که شرکت‌کنندگان، از نمادهای معنی‌دار استفاده کنند؛ یعنی نمادهایی که برای استفاده‌کنندگان معنای یکسانی دارد. اشتراک در معنی یک نماد، شرکت‌کنندگان را به سوی یک رابطه ناب اجتماعی سوق می‌دهد. بنابراین ارتباط را می‌توان به عنوان روند ساماندهی تلقی کرد. به همان میزان که ارتباط گسترش می‌یابد در هر جهتی که باشد - موجب ایجاد سازمان‌های بزرگ‌تر و گسترده‌تر می‌شود. مید با مطرح کردن دیگری عام پذیرفتن این نقش را مقدمه‌ای برای پذیرش منطق آن نهاد با مجموعه نهادهایی می‌داند که او برای راه‌یابی به نحوه رفتار خود در یک موقعیت نهادی خاص از این منطق استفاده می‌کند به این ترتیب عمل او در هر لحظه بر یک عمل بزرگ اجتماعی مبتنی است. دیگری عام درونی ساختن موقعیت‌های اجتماعی در مجموع، یا خودی ساختن وضعیت‌های اجتماعی خارج از وجدان فرد است که عامل انسانی تشکیل‌دهنده هر شخصیت خودآگاه است. در این دیدگاه ارتباطات اساسی‌ترین روندی است که در جوامع انسانی جریان دارد. از نظر او رسانه‌ها از طریق تنش‌سازی بر رفتار کودکان تأثیر می‌گذارند. در حقیقت مید با مطرح کردن دیگری عام معتقد است که رسانه‌ها بر ذهن کودکان که ساده و فاقد شبکه به هم پیوسته اندیشه‌هاست تأثیر می‌گذارند (توسلی، ۱۳۷۱: ۳۰۲).

کاستلز نیز در نظریه شبکه خود بر روابط اجتماعی تأکید فراوان دارد. او معتقد است بلوک‌های اصلی شبکه، ارتباط است. او معتقد است افراد حمایت‌های متنوعی را از اعضای شبکه خود دریافت می‌کنند و پیوندهای گوناگون حمایت‌های اجتماعی متنوعی را برای اعضای شبکه فراهم می‌کند. کاستلز معتقد است در هزاره سوم میلادی و با گسترش وسایل ارتباط جمعی همه جوامع در معرض تغییرات ساختاری قرار گرفته‌اند. این فناوری‌ها اگر چه

نقش تعیین کننده‌ای در فرایند جهانی شدن دارند اما با این حال خود فناوری‌ها نیز نقش واسطه در کنش متقابل بین ساختارهای اجتماعی و کنشگران را ایفا می‌کنند به همین خاطر در مرکز کنش انسانی قرار می‌گیرند (کاستلز، ۱۳۸۷: ۳۷۵).

بر اساس نظریه ساخت یابی گیدنز می‌توان استنباط کرد که شبکه‌های اجتماعی مجازی محصول و مخلوق کنش معنادار بین افراد است، اما پس از شکل گرفتن محدودیت‌هایی را بر عاملان اعمال می‌کند. ساختار این شبکه‌ها بر باز تولید یا تکرار رفتارهاست. گیدنز جامعه‌شناسی متأخر را جامعه‌شناسی جهانی شدن می‌داند، زیرا مهمترین ویژگی جهانی شدن چند بعدی بودن آن است. او معتقد است جهانی شدن بنیان‌های هویت و فرهنگ را در جامعه کنونی و گرگون کرده است. گیدنز معتقد است روابط انسانی از جمله روابط صمیمانه میان انسان‌ها که نقش مهمی در تکوین هویت انسانی ایفا می‌کنند در دنیای مدرن دچار دگرگونی شده‌اند. حقوق و وظایفی که که اعضای خانواده سنتی را به هم می‌پیوست بیشتر ضعیف شده‌اند. ما دیگر نمی‌توانیم به حمایت خویشاوندان و اعتماد به آنها پشتگرم باشیم. به دلیل ضعف نهادهای سنتی وحدت بخش افراد ناچارند بیشتر از گذشته متکی به خود بار آیند. (گیدنز، ۱۳۸۴: ۱۸-۱۷). به گفته گیدنز، اگر خواسته باشیم ماهیت مدرنیته را به درستی دریابیم، باید از چشم اندازه‌های موجود جامعه‌شناختی دوری گزینیم. باید پویایی شدید و پهنه جهانی نهادهای مدرن را تبیین کنیم و ماهیت انقطاع‌های این نهادها را از فرهنگ‌های سنتی توضیح دهیم. گیدنز بارها این قضیه را مورد تأکید قرار می‌دهد که «پویایی مدرنیته از جدایی زمان و مکان و باز ترکیب شدن‌شان سرچشمه می‌گیرد، به صورت‌هایی که منطقه‌بندی دقیق زمانی - مکانی زندگی اجتماعی را امکان‌پذیر می‌سازند، باعث از جاکنندگی نظام‌های اجتماعی می‌شوند (پدیده‌ای که با عوامل مؤثر در فاصله‌گیری زمانی - مکانی ارتباط نزدیک دارد) و ساماندهی و بازساماندهی بازاندیشانه روابط اجتماعی را در پرتو دادهای مداوم دانشی که بر کنش‌های افراد و گروه‌ها تأثیر می‌گذارند، موجب می‌شوند» (گیدنز، ۱۳۷۷: ۲۱-۱۴).

گیدنز توجه شایانی به رابطه میان امر بیرونی و امر درونی می‌کند، به خصوص از جهت تأثیری که این رابطه بر روابط شخصی و ماهیت هویت شخصی می‌گذارد. وی معتقد است که روابط انسانی - از جمله روابط صمیمانه میان انسان‌ها که نقش مهمی در تکوین هویت انسانی

ایفا می‌کنند - در دنیای مدرن دچار دگرگونی شده‌اند. «دیدگاه گیدنز این است که روابط شخصی به طور فزاینده‌ای از قید و بندهایی که بیرون از خود این روابط هستند آزاد می‌شوند؛ برای مثال، هر قدر اقتصاد سرمایه‌داری، رسانه‌ها، نهادهای رسمی آموزشی و سایر نظام‌های انتزاعی، تعهد افراد را بیشتر به سوی خود جلب می‌کنند، ماهیت اجباری حقوق و وظایفی که اعضای خانواده سنتی را به هم می‌پیوست بیشتر تضعیف می‌شود. ما دیگر نمی‌توانیم برای برخورداری از همراهی‌های شایسته اعتماد، به وجود شبکه‌ای از خویشاوندان پشتگرم باشیم؛ در عین حال، از قید این ضرورت نیز آزادیم که به اقوامی مساعدت کنیم که نفعی در همراهی با آنها نمی‌بینیم. چون هنوز هیچ نظامی انتزاعی جایگزینی برای خانواده یا اجتماع روستایی منسجم پدید نیامده است، بر عهده فرد است که این روابط اعتماد‌آمیز با دیگران را جستجو و پی‌ریزی کند، روابطی که برای حفظ تمامیت نفس [خود] همچنان ضرورت دارند» (کسل، ۱۳۸۳: ۴۹-۴۸). نقطه تمرکز نظریه ساخت‌یابی گیدنز، بر مفهوم جدایی زمان از مکان است. گیدنز چنین فرض می‌کند که تغییرات ساختاری در قدرت، به واسطه سطوح چندگانه جهانی شدن مانند مبادله پولی، پیشرفت‌های فناوریانه و مردم‌سالاری سیاسی گسترده، باعث تغییر و دگرگونی حس ما از زما و مکان شده است. در جوامع پیشامدرن، زمان و مکان یکنواخت و همبسته بودند، به این معنی که مردم به تعامل در مجاورت یکدیگر تمایل داشتند؛ اما یکی از پیامدهای مهم مدرنیته این است که ظرفیت ما برای زندگی و کار در گستره زمان و مکان به صورت مجزا از یکدیگر، گسترش یافته است. به نظر گیدنز، کنش‌های روزمره به وسیله خود کنش‌گران به لحاظ ساختاری مقید می‌شود و فناوری‌های رسانه‌ای نیز در این امر دخیل هستند. در فرایند امتداد زمان و مکان، تجربیات رسانه‌ای شده، قادر به وادار کردن رویدادهای متفاوت به درون آگاهی روزمره است که می‌تواند به احساس عدم امنیت و واژگونی واقعیت منجر شود. برای وی، تجربیات رسانه‌ای شده، شرط بیرونی کنش هستند که به ما اطلاعاتی درباره دیگران می‌دهند و روایتی را که ما درباره دیگران داریم، تغییر می‌دهند (لاقی^۱، ۲۰۰۷: ۹۷).

دانیل لرنر معتقد است که رسانه‌ها ارزش‌های سنتی در جوامع را تغییر می‌دهند و ارزش‌های مدرن را جایگزین می‌کنند. وی در کتاب گذر از جامعه سنتی؛ نوسازی خاورمیانه، نوشته است

که این کار با بالا رفتن انتظاراتها و توقعات، باز شدن افق‌ها، توانا شدن مردم به تخیل ورزیدن و تمایل به جای‌گزینی شرایط زندگی بهتر برای خود و خانواده، عملی می‌شود (مک کوئیل، ۱۳۸۲: ۱۴۴). رسانه‌ها پدیده‌ای با عنوان «تحرك روانی» یا پدیده دیگری با عنوان «بیگانگی عاطفی» به وجود می‌آورند که لرنر آن را به مثابه امتیازی روانی در نوسازی، مؤثر می‌داند. بیگانگی عاطفی، در نظر لرنر، به معنای قدرت تطابق با محیط سرشار از دگرگونی است. بنابراین، وسایل ارتباط جمعی، اولاً درك وضعیت‌های مختلف را آموزش می‌دهند؛ ثانیاً با برانگیختن تخیل افراد آنها را به جای کسانی قرار می‌دهند که کارگردان قضایا هستند. این وسایل هم‌چنین تجارب جدید مختلفی به وجود می‌آورند که لرنر آنها را عوامل افزایش تحرك روانی می‌داند (روشه، ۱۳۶۶: ۲۳۲ و ۲۳۳).

هایدگر نیز خانه را یکی از بزرگترین قدرت‌های یکپارچه‌سازی اندیشه‌ها، و خاطره‌های بشر می‌داند. دریفوس معتقد است در ارتباطات اینترنتی بدن وجود ندارد. در ارتباطات اینترنتی کاربران نه به تمام بدن هایشان بلکه صرفاً با چشمانشان ارتباط برقرار می‌کنند. چنین ارتباطی حقیقی و ناب نیست و نمی‌تواند جایگزین ارتباطاتی شود که در آنها بدن حضور دارد. دریفوس نیز معتقد است که اینترنت به جای فرهیختگی بوجود آورنده عوام زدگی است (چاوشیان، ۱۳۹۱: ۲۸۶).

از نظر ولمن، افراد متفاوت به شبکه‌های متفاوت متصل می‌شوند و می‌توانند برای یک فرد منابع متنوع تری فراهم آورند. اما در زندگی واقعی معمولاً با افرادی رابطه برقرار می‌کنند که به خود آنان شباهت دارند و از این جهت منابع موجود در شبکه اجتماعی شخصی خود را کاهش می‌دهند. در فضای مجازی شرایط به گونه‌ای دیگر است، عدم شناخت اولیه از کسانی که در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مجازی حضور دارند احتمال ایجاد رابطه میان افراد بسیار متفاوت را فراهم می‌آورد. چنین رابطه‌ای که تنوع بیشتری نسبت به روابط موجود در زندگی واقعی دارند توان شخص را برای دستیابی به منابع بیشتر (بویژه اطلاعات بیشتر و متنوع تر) فراهم می‌آورد. هر چند ممکن است این پیوندها ضعیف پنداشته شوند. ولمن معتقد است اثرات اینترنت در جهت افزایش ارتباطات اینترنتی یکسان نیستند، همچنان که ملاحظه می‌شود ولمن اثرات اینترنت را کاملاً در جهت افزایش ارتباطات اجتماعی ارزیابی نمی‌کند، بلکه آن را تابع

نوع استفاده‌ای که از آن می‌شود می‌داند. ولمن معتقد است ما در عصری زندگی می‌کنیم که پارادایم جوامع در حال تغییر است. این تغییر نه تنها در شیوه فهم ما از جامعه، بلکه فراتر از آن در نحوه ارتباط بین مردم و نهادها وجود دارد. در جوامع شبکه‌ای برعکس جوامع صنعتی که روابط بین افراد سلسله مراتبی است، روابط افقی گسترش می‌یابد و مرزها نفوذپذیر می‌شوند (محسنی، ۱۳۸۵: ۸۲).

تامپسون^۱ معتقد است مخاطبان برنامه‌های رسانه‌ای، در جریان فرایند خاصی که در آن عوامل اجتماعی و فرهنگی دخالت می‌کنند، پیام‌های رسانه‌ها را درک، جذب و درونی می‌کنند. تامپسون می‌گوید، هر چند در کنار رسانه‌های ارتباطی نهادهایی همچون خانواده و آموزش و پرورش نیز در ساخته و پرداخته شدن هویت و شخصیت افراد نقش دارند، اما رسانه‌های ارتباطی، به ویژه رسانه‌های دارای برد جهانی، باعث فراتر رفتن انسان‌ها از کنش چهره به چهره و وارد شدن آنها به ارتباطات و کنش‌های جهانی شده‌اند. به نظر تامپسون، یکی از مهمترین کارکردهای رسانه‌های ارتباطی مدرن، به وجود آمدن یک فرایند جدید شکل‌گیری هویت است که در طول تاریخ بی‌سابقه بوده است (تامپسون، ۱۳۸۰: ۵۶-۵۵).

در بررسی تعاملات افراد در خانواده‌ها باید هم به نهاد خانواده و هم به نهاد رسانه، به دو نهاد اثرگذار توجه می‌شود. یکی از نظریات مورد توجه در زمینه رسانه‌های جمعی نظریه دو جهانی شدن است. عاملی معتقد است مهمترین تغییر ساختاری در خانواده‌ها دوفضایی شدن است. از نظر او امروزه دو جهانی شدن باعث فهم واقعیت‌های فردی و اجتماعی است و صنعت ارتباطات باعث توسعه ارتباطات در جهان مجازی و کاهش ارتباطات محسوس و واقعی در جهان واقعی است. در فضای واقعی فرد و جامعه تعاملی واقعی و عینی دارند و این نوع ارتباط در دوستی‌ها و همسایگی‌ها و خانواده‌ها پیوندهای روانی و ارزش‌های اخلاقی را معنا می‌بخشد اما در فضای مجازی که خصیصه‌هایی چون غیر عینی بودن، دیجیتالی بودن و قدرت انتخاب متکثر و متفاوت با زندگی روز مره دارد نسبی‌گرایی اخلاقی و ارزشی وجود دارد. عاملی معتقد است سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی با ورود به فضای مجازی قابلیت‌های متفاوت و توان باز تولید بی‌نهایت یافته‌اند. عاملی معتقد است با دوفضایی شدن تغییرات عمده در خانواده ایجاد

می‌شود. از جمله اینکه در گذشته ارتباط با خارج از خانه حتماً حضوری بود، اما امروزه می‌توان با فضاهای متنوع و متکثری از درون خانه و به وسیله فضای مجازی ارتباط برقرار کرد. پس فرد می‌تواند در یک دقیقه در فضاهای متفاوت اخلاقی و ارزشی حضور داشته باشد. او همچنین معتقد است در فضاهای جدید مجازی با تغییر در روش‌های تعامل پدر و مادر روبرو هستیم. دو فضایی شدن ارزش‌های خانواده را تحت تأثیر قرار داده است و باعث تکثر فرهنگی و از بین رفتن هویت‌های جمعی مشترک شده است. تکثر فرهنگی ناشی از دوفضایی شدن باعث فاصله و تفاوت ارزشی و کمرنگ شدن ارزشهای نهادینه خانواده می‌شود، در حقیقت فضای مجازی واقعیت‌های جدیدی وارد زندگی فرد می‌کند که به آن واقعیت مجازی گفته می‌شود و به دنبال خود ارزشهای جدیدی را وارد خانواده می‌کند. او در ادامه مطرح می‌کند مهم‌ترین تغییری که به دنبال ظهور همزمان ارتباطات و شکل‌گیری جهان مجازی رخ داده است، دوفضایی شدن خانواده است. این تغییر بنیادین فرد را به صورت نامرئی در ارتباط با جهان دیگری قرار می‌دهد و حوزه خارج از خانه را در خانواده گسترده می‌کند (عاملی، ۱۳۸۸: ۲۹).

هورکهایمر معتقد است که از میان تمام نهادهای اجتماعی که فرد را برای قبول اقتدار (حکومتی) آماده می‌سازد، در مقام اول خانواده قرار دارد. زیرا خانواده به عنوان یکی از مهمترین قدرتهای تربیتی از باز تولید و شخصیت انسان‌ها مراقبت می‌کند و این عمل را همانگونه انجام می‌دهد که زندگی اجتماعی آن را درخواست می‌کند. افراد از طریق خانواده، قابلیت قول رفتارهای اقتداری - که موجودیت جامعه بورژوازی به آن وابسته است - را کسب می‌کنند. از طرف دیگر، او معتقد است که خانواده گذشته از آن که روابط اقتداری را به افراد می‌آموزد، تنها مکانی است که افراد آن مشکلات خود را به راحتی بیان می‌کنند. «مکانی که روابط افراد براساس قوانین بازار تنظیم نگشته و افراد یکدیگر را به عنوان رقیب در نظر نمی‌گیرند و هم چنین تنها مکانی که افراد امکان دارند. «نه به عنوان کارکرد، بلکه به عنوان انسان مؤثر باشند (هورکهایمر، ۱۹۷۵).

وایدمر معتقد است خانواده با جمع‌های خانوادگی معنا پیدا می‌کند، تلاش وایدمر این است که نشان دهد اگر رفتارهای فردی در قالب کنش‌های جمعی معنا و مفهوم خاصی پیدا کند،

افراد در متن خانواده نگرش تازه‌ای پیدا می‌کنند و عادت‌واره نوینی می‌یابند، حالتی که می‌توان آن را از بین رفتن جدایی و لذت بردن از جمع دانست. او معتقد است افراد در دنیای امروز دیگر جمع‌های خانوادگی گذشته را سامان نمی‌دهند؛ بلکه خود در انتخاب و گزینش افرادی که مایلند در جمع آنها قرار گیرند دخالت دارند، او این پدیده را نوعی چرخش فرهنگی می‌داند و معتقد است به همین دلیل خانواده در حال افول نیست، بلکه نوعی بازنگری در ماهیت و کارکردهای آن روی می‌دهد و به شکلی ساده‌تر خانواده به صورت دائم در حال بازسازی و ترمیم خود است (لیبی، ۱۳۹۲: ۷).

از نظر صاحب‌نظرانی چون به نظر دریفوس در ارتباطات اینترنتی بدن وجود ندارد، در چنین ارتباطاتی تماماً نمی‌توان اطلاعات و واقعیت‌ها را درک کرد. در اینترنت انبوهی از اطلاعات و شمار زیادی افراد وجود دارند، کاربران نه با بدن‌های شان، بلکه صرفاً با چشمان شان با آنها ارتباط برقرار می‌کنند. چنین ارتباطاتی، ارتباطات حقیقی و ناب نیستند و نمی‌توانند جایگزین ارتباطاتی شوند که در آنها بدن وجود و حضور دارد. شکل حرکت بدن انسان در درک دنیای اطرافش نقشی حیاتی ایفا می‌کند، به طوری که عدم تجسد منجر به از دست رفتن تشخیص ارتباط می‌شود (دریفوس، ۱۳۸۳: ۳۵-۱۵ و ۱۱). براساس مباحث نظری پژوهش حاضر در صدد است به این مسأله پردازد که استفاده از اینترنت چه تاثیری بر ارتباط افراد در خانواده دارد؟

فرضیه‌های تحقیق به شرح زیر است:

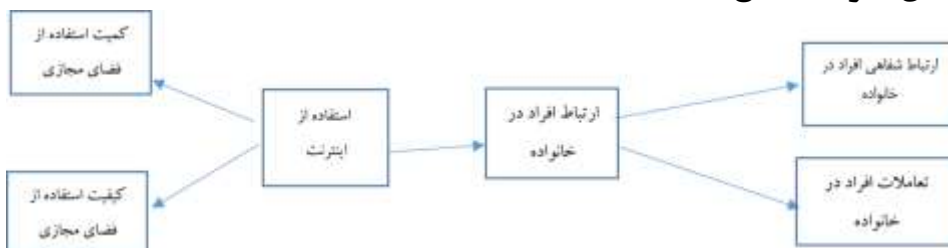
فرضیه اصلی

استفاده از اینترنت بر ارتباط افراد در خانواده موثر است.

فرضیه‌های فرعی

- ۱- کمیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی افراد در خانواده‌ها تاثیر گذار است.
- ۲- کیفیت استفاده از اینترنت بر تعامل افراد در خانواده‌ها تاثیر گذار است.
- ۳- کمیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی در خانواده‌ها موثر است.
- ۴- کیفیت استفاده از اینترنت بر تعامل افراد در خانواده‌ها موثر است.

مدل نظری تحقیق

روش تحقیق

این پژوهش از جهت نوع تحقیق در زمره پژوهش‌های کاربردی و در زمره تحقیقات پیمایشی مقطعی قرار می‌گیرد. در مرحله طرح مسأله و سوابق تحقیق بررسی ابعاد نظری و تجربی پژوهش از روش کتابخانه‌ای (شامل بررسی اسناد، کتب، مقالات، پایان نامه‌ها، مجلات، نشریات و سیستم اطلاع‌رسانی اینترنتی) استفاده شده و جهت به دست آوردن اطلاعات به روز از روش میدانی (پرسشنامه) بهره گرفته شده است. جامعه آماری در این پژوهش همه خانواده‌های شهر اصفهان هستند که بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ این تعداد ۵۷۹۳۰۲ خانواده گزارش شده است. به منظور برآورد حجم نمونه مورد مطالعه از فرمول کوکران با جمعیت بزرگ (بیش از ۲۰۰۰۰ نفر) استفاده شده است. به این ترتیب حجم نمونه مطلوب برابر ۳۸۴ خانواده محاسبه شده است. با توجه به احتمال دریافت پرسشنامه‌های ناقص و با توجه به موضوع تحقیق و عدم وجود آمار دقیق در خصوص تعداد خانواده و جهت رفع این نواقص تعداد ۴۰۰ خانواده انتخاب شدند با در نظر گرفتن ملاک ورود به تحقیق که همانا حضور اعضای خانواده که شامل پدر، مادر و فرزند است، تعداد پرسشنامه‌های توزیع شده ۱۲۰۰ نفر است. که از این تعداد با حذف پرسشنامه‌های مخدوش و ناقص تعداد ۱۱۵۲ پرسشنامه با ضریب بازگشت بالای ۰,۹۰ که شامل اعضای ۳۸۴ خانواده می‌شود در اختیار پژوهشگر قرار گرفته تا فرآیند تجزیه و تحلیل داده‌ها انجام شود. با توجه به این که جمعیت شهر اصفهان ناهمگن بوده، شیوه نمونه‌گیری در تحقیق حاضر سهمیه‌ای و بر اساس محله مسکونی صورت گرفته است. به طوری که ابتدا به تقسیم‌بندی نقشه شهر اصفهان بر اساس مناطق شهرداری اصفهان اقدام می‌شود. سپس تعدادی منطقه انتخاب شده و در مرحله بعد در داخل محله‌ها به صورت اتفاقی،

خیابان و کوچه مورد نظر انتخاب و پرسشنامه‌ها در میان خانواده‌هایی که دارای فرزند بالاتر از ۱۵ سال دارند توزیع گردید. ملاک سن فرزندان به دلیل اجازه استفاده از فضای مجازی از سوی والدین در نظر گرفته شده است.

شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها بر مبنای روش کمی بوده است. جهت انجام محاسبات آماری که عمدتاً مربوط به اطلاعات پرسشنامه است از نرم افزار SPSS استفاده شده است، به طوریکه ابتدا فراوانی هر متغیر محاسبه و سپس جهت گویه‌ها با recode یکسان شده است. روش‌های محاسبات آماری مناسب با سطوح سنجش انتخاب شده: ابتدا داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه‌ها با استفاده از آمار توصیفی (جدول فراوانی، درصد فراوانی، ...) بیان شده‌اند که این روش‌ها برای سازماندهی و خلاصه کردن اطلاعات به کار می‌روند. جهت آزمون فرضیه‌های تحقیق و آزمون مدل مفهومی از مدل‌سازی معادله ساختاری با تأکید بر پارامتر و مدل‌های دو متغیره و چند متغیره استفاده شده است. همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار کامپیوتری SPSS/windows/Ver: 18 و برای آزمون مدل‌سازی معادله ساختاری از برنامه Amos: 18 استفاده شده است. متغیرهای تحقیق از طریق ترکیب، وزن‌دهی و استانداردسازی سوالات مربوطه در سطح فاصله‌ای ساخته شده‌اند.

مفاهیم و متغیرهای تحقیق

متغیر مستقل

متغیر مستقل تحقیق حاضر استفاده از اینترنت است که به صورت زیر سنجیده می‌شود.

- ۱- میزان استفاده از اینترنت: عبارت از مدت زمانی از شبانه روز است که فرد از اینترنت استفاده می‌کند که در پنج طبقه از اصلاً استفاده نمی‌کنم، تا بیشتر از ۵ ساعت سنجیده شده‌اند.
- ۲- مدت زمان استفاده از اینترنت: عبارت از مدت زمانی است که فرد از طریق اینترنت در فضای مجازی عضویت یافته است که از کمتر از شش تا بیشتر از دو سال سنجیده شده‌اند.
- ۳- خدمات اینترنتی مورد استفاده: مشارکت و درگیری فرد در فضای مجازی که به وسیله گویه‌های جست و جو در مقالات علمی-پژوهشی، چت کردن، پست الکترونیکی-اخبار و اطلاعات-وبلاگ-جست و جو در سایت‌های سیاسی-گشت و گذار در سایت‌های مختلف،

برقراری ارتباط با دیگران در وایبر، واتس آپ و لاین، تانگو، اینستاگرام، تلگرام، خرید کالا از طریق اینترنت سنجیده شده‌اند.

متغیر وابسته

در تحقیق حاضر، متغیر وابسته، ارتباط افراد در خانواده است که دارای دو بعد ارتباط شفاهی و تعاملات فردیین همسران و والدین و فرزندان در خانواده مورد سنجش قرار گرفته است:

روایی و پایایی

جهت سنجش روایی تحقیق از اعتبار صوری استفاده شده است. اعتبار صوری مبتنی بر قضاوت و داوری متخصصان است. جهت انتخاب بهترین گویه‌ها برای متغیرهای تحقیق، از نظر اساتید، مشاور و محققین دیگر استفاده شد. در این ارتباط، پرسشنامه تهیه شده را به اساتید دانشگاه و متخصصان نشان داده و از نظر آنها برای تصحیح پرسشنامه کمک گرفته شد. بدین ترتیب پرسشنامه تحقیق از نوعی اعتبار صوری برخوردار است. برای تعیین پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. که در اکثر متغیرها میزان آلفا بیش از ۰/۷ به دست آمد. این محاسبات در جدول شماره ۱ آمده است:

جدول ۱- ضرایب آلفای کرونباخ برای متغیرهای پرسشنامه

آلفای کرونباخ	تعداد	مقیاس	متغیر	
	گویه		وابسته	مستقل
۰/۷۱۷	۴	ارتباط همسران	ارتباط افراد در خانواده	
۰/۷۱۴	۴	ارتباط والدین و والدین	۰/۷۰۹	
۰/۷۰۲	۳	کمیت استفاده از فضای مجازی		مستقل
۰/۷۳	۱۰	کیفیت استفاده از فضای مجازی		مستقل

یافته‌های تحقیق

یافته‌های تحقیق در دویخش توصیفی (اطلاعات مربوط به والدین و فرزندان) و استنباطی

ارائه می‌گردد

نتایج توصیفی

جدول ۲- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سن اعضای خانواده

فرزند		والدین				گروه های سنی
		زن		مرد		
درصد معتبر	فراوانی	درصد معتبر	فراوانی	درصد معتبر	فراوانی	
۳۷/۸	۱۳۹	۰	۰	۰	۰	کمتر از ۲۰ سال
۲۴/۲	۸۹	۰	۰	۰	۰	۲۰ تا ۲۵
۲۴/۲	۸۹	۱/۵	۶	۰/۵	۲	۲۵ تا ۳۰
۲۴/۲	۸۹	۷/۶	۲۹	۱	۴	۳۰ تا ۳۴ سال
۳/۲	۱۲	۲۰/۲	۷۷	۱۲/۲	۴۷	۳۵ تا ۳۹ سال
۰	۰	۲۴/۱	۹۲	۲۲/۹	۸۸	۴۰ تا ۴۴ سال
۰	۰	۲۵/۴	۹۷	۲۴/۵	۹۴	۴۵ تا ۴۹ سال
۰	۰	۲۰/۹	۸۰	۳۷/۵	۱۴۴	۵۰ سال و بالاتر
۱۰۰	۳۸۴	۱۰۰	۳۸۴	۱۰۰	۳۸۴	کل
	۱۶		۳		۵	بدون پاسخ

از میان اعضای ۳۸۴ خانواده شرکت کننده در تحقیق، بیشترین فراوانی سنی در گروه مردان به ۵۰ سال و بالاتر با ۳۷/۵ درصد و در گروه زنان، به ۴۵ تا ۴۹ سال با ۲۵/۴ درصد فراوانی و بیشترین فراوانی سن در گروه فرزندان به گروه سنی زیر ۲۰ سال با ۳۷/۸ درصد فراوانی تعلق دارد.

جدول ۳- شاخص میزان استفاده از اینترنت

فرزند	مادر	پدر	اتصال به اینترنت به طور روزانه
			درصد معتبر
۱۹/۸	۳۲/۸	۴۳/۵	استفاده نمی‌کنم
۲۸/۹	۳۱/۸	۲۳/۷	کمتر از یک ساعت
۳۲/۳	۲۳/۲	۲۷/۶	بین یک تا سه ساعت
۱۵/۴	۸/۱	۵/۲	بین سه تا پنج ساعت
۳/۶	۴/۲	۰	بیشتر از ۵ ساعت
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	کل

پردازش جدول ۳ نشان می‌دهد بیشترین فراوانی استفاده از فضای مجازی در گروه پدران به گزینه استفاده نمی‌کنم با ۴۳/۵ درصد فراوانی تعلق دارد و بعد از آن میزان استفاده کمتر از یک ساعت به طور روزانه با ۲۳/۷ درصد فراوانی است. در گروه مادران بیشترین فراوانی به گزینه استفاده نمی‌کنم با ۳۲/۸ درصد و بعد از آن به گزینه ی کمتر از یک ساعت با ۳۱/۸ درصد فراوانی تعلق دارد. در گروه فرزندان بیشترین فراوانی به گزینه ی بین یک تا سه ساعت استفاده با فراوانی ۳۲/۳ درصد است.

جدول ۴- شاخص ارتباط افراد در خانواده

فرزند		همسران		متغیر
تعاملات	ارتباط شفاهی	تعاملات	ارتباط شفاهی	
۰/۳	۰/۸	۱۷/۳	۵/۲	درصد معتبر
۲۹/۴	۰/۵	۲۲/۳	۱۶/۷	درصد معتبر
۲۰/۱	۴۸/۷	۲۸/۱	۳۸/۸	درصد معتبر
۳۴/۶	۴۴/۵	۱۶/۸	۳۷/۸	درصد معتبر
۱۵/۶	۵/۵	۱۵/۵	۱/۶	درصد معتبر
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	درصد معتبر
				کل

در جدول ۴ متغیرهای مربوط به شاخص ارتباط افراد در خانواده قابل مشاهده است. بیشترین فراوانی متغیر ارتباط شفاهی همسران به گزینه متوسط با $38/8$ درصد فراوانی و در گروه فرزندان نیز به گزینه متوسط با $48/7$ درصد فراوانی تعلق دارد. بیشترین فراوانی متغیر تعاملات در گروه همسران به گزینه متوسط با $28/1$ درصد و در گروه فرزندان به زیاد با $34/6$ درصد فراوانی تعلق دارد.

تحلیل استنباطی

تحقیق حاضر دارای ۴ فرضیه است که به منظور بررسی و آزمون فرضیه های مطرح شده از آزمون های مختلفی استفاده شده است.

در فرضیه اول تحقیق به بررسی تاثیر کمیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی اعضای خانواده پرداخته می شود. به طوری که مطرح می گردد هرچه میزان و مدت زمان استفاده از اینترنت بیشتر باشد، احتمال کمتر شدن ارتباط شفاهی بین همسران و والدین و فرزندان وجود دارد و یا بطور عکس هرچه میزان و مدت زمان استفاده از اینترنت کمتر باشد، احتمال بیشتر شدن ارتباط شفاهی بین همسران و والدین و فرزندان وجود دارد. جهت آزمون این فرضیه از آزمون همبستگی پیرسون استفاده نموده ایم. همانگونه که در جدول ۵ مشخص شده است میزان ضریب همبستگی و سطح معنی داری گویای آن است که کمیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی همسران تاثیر دارد به طوری که با استفاده ی بیشتر از اینترنت، ارتباط شفاهی همسران کاهش می یابد ($0/315$ -). همچنین این تاثیر بر کمیت استفاده از اینترنت و ارتباط شفاهی والدین و فرزندان نیز وجود دارد ($0/305$ -). بنابراین فرضیه اول با اطمینان $0/95$ و سطح معنی داری $0/000$ تایید می شود.

جدول ۵- کمیت استفاده از فضای مجازی بر ارتباط شفاهی همسران و والدین و فرزندان

روابط متغیرها	ضریب همبستگی	سطح معناداری	ضریب تعیین
ارتباط شفاهی همسران--کمیت	-۰/۳۱۵	***	۰/۱
ارتباط شفاهی والدین و فرزندان-کمیت	-۰/۳۰۵	***	۰/۰۹۳

فرضیه دوم تحقیق تاثیر کیفیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی اعضای خانواده مورد بررسی گرفته است. برای آزمون این فرضیه از آزمون همبستگی پیرسون استفاده نموده ایم. همانگونه که در جدول ۵ مشخص شده است میزان ضریب همبستگی و سطح معنی داری گویای آن است که کیفیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی همسران تاثیر دارد به طوری که کیفیت استفاده از اینترنت با ارتباط شفاهی همسران ارتباط معکوس دارد (۰/۳۳-). همچنین این تاثیر بر کیفیت استفاده از فضای مجازی و ارتباط شفاهی والدین و فرزندان نیز وجود دارد (۰/۳۱۶-). بنابراین فرضیه اول با اطمینان ۰/۹۵ و سطح معنی داری ۰/۰۰۰ تایید می شود.

جدول ۶ - کیفیت استفاده از اینترنت بر ارتباط شفاهی همسران و والدین و فرزندان

روابط متغیرها	ضریب همبستگی	سطح معناداری	ضریب تعیین
ارتباط شفاهی همسران-کیفیت	-۰/۳۳	***	۰/۱۱
ارتباط شفاهی والدین و فرزندان-کیفیت	-۰/۳۱۶	***	۰/۱

در فرضیه سوم تحقیق، تاثیر کمیت استفاده از اینترنت بر تعاملات افراد در خانواده را مطرح می نماید. به طوری که مطرح می شود هرچه میزان و مدت زمان استفاده از اینترنت بیشتر باشد، خانواده با کاهش تعاملات همسران و والدین و فرزندان روبرو شده و یا به طور عکس هرچه میزان و مدت زمان استفاده از اینترنت کمتر باشد، خانواده با افزایش تعاملات همسران و والدین و فرزندان مواجه می گردد. جهت آزمون این فرضیه از آزمون همبستگی پیرسون

استفاده نموده ایم. همانگونه که در جدول ۷ مشخص شده است میزان ضریب همستگی و سطح معنی داری گویای آن است که کمیت استفاده اینترنت بر تعاملات همسران تاثیر دارد، به طوری که با استفاده ی بیشتر از اینترنت، تعاملات بین همسران کاهش می یابد (۰/۲۸۳-). اما این تاثیر بر کمیت استفاده از اینترنت و تعاملات والدین و فرزندان از لحاظ آماری وجود ندارد (۰/۱۰۵-).

جدول ۷- کمیت استفاده از فضای مجازی بر ادبیات شفاهی همسران و والدین و فرزندان

ضریب تعیین	سطح معناداری	ضریب همستگی	روابط متغیرها
۰/۰۸	۰/۰۱۴	-۰/۲۸۳	تعاملات همسران- کمیت
۰/۰۱۱	۰/۵۸	-۰/۱۰۵	تعاملات والدین و فرزندان- کمیت

فرضیه چهارم تحقیق نیز تاثیر کیفیت استفاده از اینترنت را بر تعاملات افراد در خانواده مورد بررسی قرار داده است. جهت آزمون این فرضیه از آزمون همبستگی پیرسون استفاده نموده ایم. همانگونه که در جدول ۸ مشخص شده است میزان ضریب همستگی و سطح معنی داری گویای آن است که کیفیت استفاده از اینترنت بر تعاملات همسران تاثیر دارد بطوریکه کیفیت استفاده از اینترنت با تعاملات همسران ارتباط معکوس دارد (۰/۵۷-). همچنین این تاثیر بر کیفیت استفاده از اینترنت و تعاملات والدین و فرزندان نیز وجود دارد (۰/۵۱۳-). بنابراین فرضیه اول با اطمینان ۰/۹۵ و سطح معنی داری ۰/۰۰۰ تایید می شود.

جدول ۸- کیفیت استفاده از اینترنت بر تعاملات همسران و والدین و فرزندان

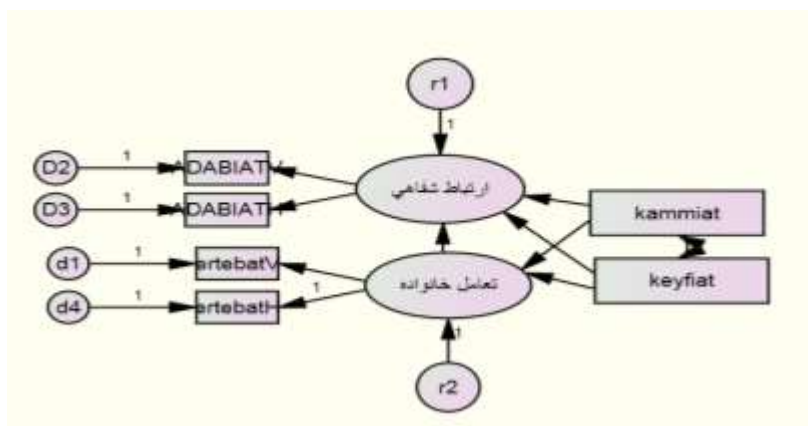
ضریب تعیین	سطح معناداری	ضریب همستگی	روابط متغیرها
۰/۳۲	***	-۰/۵۷	تعاملات همسران- کیفیت
۰/۲۶	***	-۰/۵۱۳	تعاملات والدین و فرزندان- کیفیت

فرضیه کلی و مدل تحقیق

استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده موثر است.

جدول ۹- برآوردهای استاندارد و غیر استاندارد در سطح استنباطی برای بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده

روابط متغیرها	برآورد استاندارد	برآورد غیر استاندارد	خطای معیار	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب تعیین
روابط—کیفیت	-۰/۵۳۷	-۰/۰۴۴	۰/۰۰۵	-۹/۱۶۲	***	۰/۳۰۲
روابط—کمیت	۰/۱۱۴	۰/۰۵۶	۰/۰۲۶	۲/۱۶۶	۰/۰۳۰	

مدل ۱- مدل معادله ساختاری جهت تعیین مقدار تأثیر استفاده از اینترنت بر روابط افراد در خانواده

برای رسم مدل نهایی، از رویکرد دو مرحله ای برای مناسب بودن بارهای عاملی بهره گرفتیم و بعد از قابل قبول بودن آنها به تدوین مدل نهایی اقدام کردیم. مدل ذیل به آزمون اعتبار سازه ای تعامل خانواده، ادبیات شفاهی خانواده، کمیت و کیفیت استفاده از اینترنت و آزمون نیکویی برازش ساختار آن پرداخته است. در بخش اندازه گیری همچنان که از مدل برمی آید بیشتر معرفهای متغیرهای مکنون به طور نسبتاً مناسب روی آنها بار شده و البته متغیرهایی که بار گویه پایینی داشته از معادله خارج شده اند. بخش ساختاری مدل نیز حاکی از آن است که متغیر

کمیت استفاده از اینترنت (۰/۸۰) بیشترین مقدار واریانس تعامل خانواده و کیفیت استفاده از اینترنت (۰/۴۱-) آن را تبیین کرده است. همچنین متغیر کمیت استفاده از اینترنت (۰/۱۰-) واریانس تعامل افراد در خانواده و کیفیت استفاده از اینترنت (۰/۱۱) آن را تبیین کرده است. لازم به ذکر است هرچند تاثیر متغیر کمیت استفاده از اینترنت، تعامل افراد در خانواده معنادار نشده است، اما از آنجا که دارای پشتوانه نظری قوی است با رابطه معکوس به میزان (۰/۱۰-) در مدل حفظ شده است. همچنین نتایج نشان می دهد ارتباط افراد به میزان (۰/۱۶) واریانس تعامل خانواده را تبیین می نماید. شاخص های مدل، آزمون نیکویی برازش ساختار نظری مطرح شده با داده های مشاهده شده و اعتبار سازه ای وسیله اندازه گیری مورد بحث را نشان می دهد. همه شاخص های تطبیقی مدل نیز مقادیر بالاتر از ۰/۹۰ را نشان می دهند که به معنای توان مدل از فاصله گرفتن از یک مدل استقلال و نزدیک شدن به یک مدل اشباع شده بر مبنای معیارهای تعریف شده برای آنها است. از آنجا که معیارهای $GFI=0/95$ ، $TLI=0/89$ و $IFI=0/95$ نزدیک به یک هستند، حاکی از برازش زیاد مدل و معیار $RMSEA=0/08$ ، حاکی از عملکرد ضعیف باقیمانده هادر مدل است. (البته از آنجا که آماره χ^2 کاملاً تحت تاثیر حجم نمونه مورد مطالعه است و حجم نمونه در این تحقیق زیاد است، معناداری یا عدم معناداری χ^2 ملاک مناسبی برای قضاوت در مورد مدل نیست).

جدول ۱۰- شاخص های برازش مدل

DF	P	Chi-square	AGFI	RMSEA	GFI	IFI	NFI	TLI	DF/CMIN
۵	۰/۰۰	۲۵/۳۶	۰/۹	۰/۰۸	۰/۹۵	۰/۹۵	۰/۹۴	۰/۸۹	۵/۰۷

نتیجه گیری

عصر جدید عصر ارتباطات انسانی است و این ارتباط ابعاد گوناگونی را در بر می گیرد. در خانواده ها افراد با دور هم نشستن های خانوادگی به شکل نمادین احساس «بودن» می کنند، احساسی از حضور در جمع و عضوی از جمع بودن که برای افراد بسیار خوشایند است، بدین ترتیب هر فرد نشان می دهد متعلق به کدام جمع خانوادگی است و چگونه در مسائل و

مشکلات و شادی‌ها و غم‌های آنان سهیم است. این جمع‌های خانوادگی چیزی فراتر از خانواده هسته‌ای است و در واقع ترکیب‌بندی یا پیکره‌بندی خانواده را نشان می‌دهد، شاید جذابیت این موضوع به حدی باشد که بتوان گفت از گهواره تا گور چنین احساسی در وجود ما هست و با آن زندگی می‌کنیم و مهم‌ترین وقایع زندگی ما نیز در رابطه با همین رفتار یا احساس شکل می‌گیرد و می‌شود گفت نقاط عطف زندگی ما بیرون از دایره این روابط نیست. امروزه با افرادی برخورد می‌نماییم که در انبوه وسیع شهر و با کاستی روابط سنتی، در انزوا به سر می‌برند از آنجا که فضای مجازی همواره حامل پیام‌ها و اطلاعات متنوعی است نقش مهمی در ایجاد ارتباط و جایگزین کردن آن با ارتباطات رو دررو می‌کند. از نظر هایدگر، خانه، «یکی از بزرگ‌ترین قدرت‌های یکپارچه‌سازی اندیشه‌ها، خاطره‌ها و رؤیاهای نوع بشر»- است با ورود رسانه‌های جمعی و پس از آن استفاده بی‌رویه از اینترنت اعضای خانواده‌ها به‌جای برقراری ارتباطات کلامی که منجر به ایجاد ارتباطات صمیمانه صرفاً به یک نقطه خیره شده و گویی از جهان واقعی که در آن قرار دارند خارج می‌شوند (چاوشیان، ۱۳۹۱: ۲۸۶). نتیجه این امر منفعل شدن افراد در دنیای واقعی در ارتباط با یکدیگر است به همین دلیل بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند باید به دنبال طرحی متوازن برای روابط افراد در خانواده باشیم تا بتوانیم آسیب‌های ناشی از ورود به دنیای مدرن را کاهش دهیم. در این صورت می‌توان انتظار داشت افراد زمان و شرایط مناسبی برای استفاده از فضای مجازی برگزینند که آسیبی به ارتباطات شفاهی و تعاملاتشان با اعضای خانواده وارد نکند. آنچه مسلم است مهمترین فرآیند رشد و تربیت افراد جامعه پذیری است که حین آن افراد ارزشها و الگوهای رفتاری را می‌آموزند و در جریان تعامل با دیگران به کار می‌برند. در این میان نقش خانواده و نظام آموزشی در انتقال این بخش از فرهنگ بسیار مهم است. علاوه بر آن به نظر می‌رسد اعضای خانواده در جامعه ایرانی امروز نیازمند آموزش مهارت‌های زندگی است. لزوم آموزش مدرن و سازمان‌یافته در مدارس، دانشگاه‌ها به نوجوانان و جوانان و استحکام بخشیدن به رابطه‌های فرالکترونیکی در قالب طرح‌های اجرایی مثبت و آموزش‌های مرتبط با نحوه استفاده درست جوانان و نوجوانان از فضای مجازی بسیار واضح است. سخن آخر اینکه ما در مواجهه با تاخر فرهنگی قرار داریم که به دنبال ورود و شیوع ابزارهای الکترونیکی و فناوری‌های اطلاعات

وارتباطات ایجاد شده و هنوز اطلاع دقیق و کاملی از اینکه این فناوری ها چه جایگاهی در شکل دهی رفتار ما دارند و یا اینکه تاثیرات مثبت آنها در زندگی افراد بیشتر است یا تاثیرات منفی نداریم، اما اندیشمندان معتقدند با توجه به تغییر الگوهای ارزشی و رفتاری که به دنبال ورود این فناوری ها در زندگی افراد ایجاد شده، لزوم بررسی این تغییرات و علت یابی آنان ضروری به نظر می رسد. امروزه با ورود فناوری های ارتباطی اکثر مردم ترجیح می دهند در عین تنهایی روابط گسترده ای با جهان پیرامون خود داشته باشند، چرا که هنگام حضور در فضای مجازی مورد کنترل، بازخواست و قضاوت قرار نمی گیرند، در نتیجه معاشرت در فضای مجازی افزایش یافته و برای کاربران دلیلی می گردد.

منابع

- ۱- برتون، فیلیپ. (۱۳۸۲)، *آیین اینترنت: تهدیدی برای پیوند اجتماعی؟*، ترجمه علی اصغر سرحدی و ن جمشیدی، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- ۲- بوردیو، پیر. (۱۳۸۴)، *شکل های سرمایه، در سرمایه اجتماعی، اعتماد و دموکراسی*، یحیی کیان تاجبخش، تهران: شیرازه.
- ۳- بیکر، جی اس. (۱۳۸۲)، *سرمایه اجتماعی و مدیریت*، ترجمه مهدی الوانی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- ۴- پستم، نیل. (۱۳۷۵). *زندگی در عیش مردن در خوشی*، ترجمه دکتر صادق طباطبایی. تهران: انتشارات اطلاعات.
- ۵- تامپسون، جان بروکشایر. (۱۳۸۰). *رسانه ها و مدرنیته: نظریه های اجتماعی رسانه ها*، ترجمه مسعود اوحدی، تهران، سروش.
- ۶- توسلی، غلامعباس. (۱۳۷۶)، *نظریه های جامعه شناسی*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).
- ۷- دریفوس، هیوبرت. (۱۳۸۳). *درباره اینترنت*، ترجمه: علی فارسی نژاد، تهران، نشر ساقی..
- ۸- رابرتسون، یان. (۱۳۷۴)، *در آمدی بر جامعه با تاکید بر نظریه های کارکرد گرایی*، ستیز، کنش متقابل نمادی، ترجمه حسین بهروان، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی

- ۹- ریتزر، جورج، (۱۳۸۶)، *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- ۱۰- ساروخانی، باقر، شکر بیگی، عالیه. (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی ارتباطات در جهان معاصر*، تهران، انتشارات بهمن برنا.
- ۱۱- ساروخانی، باقر؛ بابایی فرد، اسدالله. (۱۳۹۲). *اینترنت جهانی شدن و هویت فرهنگی در ایران*، تهران: نشر دیدار.
- ۱۲- ساروخانی، باقر. (۱۳۹۲)، *جامعه‌شناسی ارتباطات، انتشارات اطلاعات*، تهران، چاپ بست و هشتم.
- ۱۳- سلطانی فر، محمد. (۱۳۸۹). *دیپلماسی عمومی نوین و روابط عمومی الکترونیک*، تهران: انتشارات سیمای شرق.
- ۱۴- عاملی، سعید رضا. (۱۳۹۰). *مطالعات جهانی شدن دو فضایی شدن‌ها و دو جهانی شدن‌ها*، تهران، انتشارات سمت.
- ۱۵- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۷)، *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، جلد ۱: ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران، طرح نو.
- ۱۶- کسل، فیلیپ. (۱۳۸۳). *چکیده آثار آنتونی گیدنز*، ترجمه محسن چاوشیان، تهران: ققنوس.
- ۱۷- کسل، فیلیپ. (۱۳۸۳). *چکیده آثار آنتونی گیدنز*، ترجمه محسن چاوشیان، تهران: ققنوس.
- ۱۸- کیخایی، الهام. (۱۳۹۲). *تحلیل جامعه‌شناختی چالش‌های فرهنگی اجتماعی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر کاربران جوان در شهر اصفهان: پایان‌نامه کارشناسی ارشد*.
- ۱۹- گنجی، احمد. (۱۳۸۵). *بررسی الگوی کاربران اینترنت و عوامل اجتماعی موثر بر آن*، مطالعه موردی، نوجوانان و جوانان شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش در علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۲۰- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). *تجدد و تشخیص جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران نشر نی.
- ۲۱- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۷). *پیامدهای مدرنیته*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر مرکز.
- ۲۲- لیبی، محمد مهدی. (۱۳۹۲). *جامعه فرهنگ و رسانه*، بهار، شماره ۶.

- ۲۳- محسنی، منوچهر. (۱۳۸۰). *جامعه شناسی جامعه اطلاعاتی*، تهران، نشر دیدار.
- ۲۴- محسنی، منوچهر، دوران، بهزاد، سهرابی حقیقت، محمدهادی. (۱۳۸۵). *بررسی اثرات استفاده از اینترنت برانزوای اجتماعی کاربران اینترنت (در میان کاربران کافی نت های تهران)*، مجله جامعه شناسی ایران، شماره ۴.
- ۲۵- هولمز، ماری. (۱۳۸۹). *جنسیت و زندگی روزمره*، ترجمه محمد مهدی لیبی با مقدمه ایاز دکتر ناصر فکوهی، نشر افکار.
- 26- Bourdieu, ps. (1990) *The logic of practice*. Cambridge: policy press.
- 27- Doring, Simon: (2005). *Cultural Studies: A Critical Introduction*, London and New York, Routledge.
- 28- Horkheimer, max. (1978). "studien uder Autoritand und familie". In franzfilsner (hrsg.) *Einfuhrnung in die familien soziologie*. paderborn, munch. Wien, Zurich: UTB, Schoningh.
- 29- Kizza, Joseph. *migga* (1998) *Ethical and social Issues in the information Age*. New York: springer-verlag
- 30- Laughy, Dan. (2007). *Key Themes in Media Theory*, McGraw Hill Publication.
- 31- Rantanen, Terhi. (2006). *The Media Globalization*, London: Thousand Oaks.
- 32- Rhien gold, H. (1993). *the virtual community: Homeesteading on the electronic frontier* readin
- 33- Shills, E. (1963). *The theory of mass society in American as mass society*, Ed, Polson, PP.30 50 Glenoee: free press.
- 34- Suler, Jhon. (2008). *The Psychology of cyber spsce*. Department of psychology. Sience of te ch nology Center Rideruniversity. <http://users.ride.edu>.
- 35- Wellman, Barry. (1992). *Which type of ties and net work provide what kinds of social support?" Advances in Group Proccese*, Vol. 9.p52..
- 36- [www. Wikipedia.org](http://www.Wikipedia.org)
- 37- www.sciencedirect.com
- 38- www.isfahan.ir
- 39- www.amar.org.ir
- 40- [www. SID. iR](http://www.SID.iR)
- 41- [www. //http.google.com](http://www.//http.google.com)
- 42- scholar.google.com
- 43- Matma.ito.gov.ir

